

Liturgi och konst.

Så långt vi kunna blicka tillbaka i den kristna gudstjänstens historia, se vi hur gudstjänstlivet sökt sig konstnärliga uttrycksmedel och tagit de sköna konsterna i sin tjänst. Liturgien själv har ju konstnärlig gestalt och kan bedömas även ur estetisk synpunkt. Sådan mässan utformats på såväl västerländskt som orientaliskt område framträder den som ett mäktigt konstverk med starkt dramatisk karaktär och med en litterär och musikalisk gestaltning av stor och hög skönhet. Tidigt fingo även de bildande konsterna träda i kyrkans tjänst. Kyrkorummet, som ursprungligen fick sin yttre gestaltning ur redan givna former i den senantika kulturvärlden, anpassades efter kultens krav och fick sin karaktär och uppbyggnad bestämd av det liturgiska livet. Som ett led i förkunnelse och undervisning trädde även bildkonsten i kyrkans tjänst. Symboler och bildframställningar i måleri och skulptur blevo en del av kyrkans förkunnelse och fingo sin uppgift inom det liturgiska livets ram.

Detta förefaller oss helt naturligt. Driften till konstskapande och behovet att ge sina känslor ett konstnärligt uttryck är ju en gåva i skapelsen. Det skulle förvåna, om vi just inom kyrkan och den kristna kulturvärlden skulle finna en annan inställning. Och dock ha liturgi och konst mer än en gång i kyrkans historia framträtt som motsatser. När man skärskådar problemet liturgi och konst, skulle man kunna stanna vid en historisk betraktelse av förhållandet mellan dessa båda. Då vi här även ville se frågan ur principiell synpunkt, få vi nöja oss med en hastig överblick över det historiska skeendet.

Flera av fornkyrkans fäder och lärare uppträdde med skärpa mot bildkonsten eller höjde varnande röster mot denna. Skälen härtill äro enkla nog. I en hednisk miljö, där bilddyrkan var något alldagligt, var det icke alltid så lätt för dem, som nyligen omvänts till kristendomen, att hålla sig fria från tillbedjan av bilder. Likaså spelade kampen mot gnosticismen en roll, som vi icke kunna bortse från. På orientaliskt område synes formlig bilddyrkan ha vunnit insteg bland folket, och som en reaktion häremot

satte bildstormarna in sitt angrepp mot allt vad kultbilder hette. Då munkarna trädde in som den stora massans talesmän och försvarade bilderna och ärandet av dessa, utbröt den stora bildstriden, som upprörde sinnena i mer än hundra år från 700-talets början fram emot mitten av 800-talet. Den väldiga kampen slutade med bildvännernas seger på synoden i Konstantinopel 843. I Västerlandet tog man avstånd både från bildstormarnas framfart och massornas bildkult.

Under medeltiden upplever den kyrkliga konsten i den västerländska kyrkan sin fulla blomning. Konstens alla former träda i den universella kyrkans tjänst, och det högmedeltida fromhetslivet är en fruktbar groningsgrund för arkitektur, bildkonst, liturgisk diktning och kyrkomusik. De stora katedralerna med sin rika skulpturskrud framstå som encyklopedier i sten över hela den medeltida teologien och världsbilden. Det konstnärliga programmet göres upp av teologiskt kunniga präster med fin liturgisk bildning och utformas av stora konstnärer, som ställa hela sitt verk i kyrkans tjänst. Här råder ett jämviktsläge i förhållandet mellan liturgi och konst, men även under dessa blomstringstider höjas stundom varnande stämmor, då det gäller konsten. Både Bernhard och Franciskus manade till måttfullhet i de konstnärliga uttrycksmedlen, men det egendomliga är, att båda dessa gestalter genom sin religiösa insats befordrat den kyrkliga konstens utveckling. Cisterciensernas strama kyrkoarkitektur hör till de ädlaste uttrycken för den medeltida konstverksamheten, och den franciskanska fromheten har verksamt bidragit till den fördjupning och förfining, som vi spåra i högmedeltidens bildframställning.

När reformationen bröt in som en stormvåg över Europa, vällde den fram över en kulturvärld, som flammade i höstens starka färgprakt. Ur formell synpunkt företedde det liturgiska livet en praktfull blomning. Vid katedraler och stadskyrkor hade kor och kapell vuxit med antalet fromma stiftelser, och hos bildsnidare, pärlstickare och målare rådde en livlig verksamhet för att tillgodose det ökade kravet på kyrkoskrud. Icke minst i norra Europa stod den kyrkliga bildkonsten i sitt flor, och från flandriskiska och nordtyska verkstäder utgick en jämn ström av altarskåp, helgonbilder och kyrkliga textilier. När nu reformationen sätter in, och senmedeltidens liturgiska liv blir skakat i sina grundvalar, måste detta med det historiska skeendets egen nödvändighet återverka också på det kyrkliga konstlivet, även där inga bildstormar

kommo att rasa. På lutherskt område bibehölls visserligen i stort sett det medeltida beståndet av liturgisk konst, även om någon nyskapelse icke kunde äga rum, men i Zwinglis och Calvins kyrka framträdde ett öppet konstförakt, som tog sig råa och barbariska former. Det fanns ansatser härtill även på lutherskt område. Karlstadts beryktade framfart i Wittenberg kunde ha fått ödesdigra följder, om icke Luther själv i tid ingripit. Konstfattigdomen i Tysklands evangeliska kyrka kan icke läggas Luther till last utan har andra orsaker. Reformatorn har själv i sina predikningar deklarerat sin positiva inställning till bildkonsten, samtidigt med att han tager avstånd från allt missbruk och »all falsk förtröstan på bilder».

På katolskt område går den kyrkliga konsten i Italien en strålande utveckling till mötes vid den tid, då reformationen i Nord-europa plötsligt klipper av den senmedeltida blomstringen. Renässansen har under 1500-talet avsatt härliga frukter söder om Alperna, och då barocken omkring 1600 är utbildad, blir dess kyrkonst ett tjänligt verktyg i motreformationens tjänst. Det är först under 1700-talet, som katolicismens liturgiska konst under inflytande av sekulariserande kulturströmningar upphör att vara i egentlig mening kyrklig.

I det medeltida Sverige med dess skäligen karga kulturförhållanden innebar kristendomens seger och kyrkans organisation en radikal nydaning även på konstens område. Med resandet av de äldsta stenkyrkorna markeras icke endast landets inlemmande i det universella, västerländska kyrkosamfundet utan även dess inordnande i det kristna Europas kulturtradition. Stenkyrkan var både genom sitt material, sitt byggnadsätt och sin arkitektoniska gestaltning något i sin art lika nytt och främmande i förhållande till den inhemska timmerbyggnadstraditionen som det kyrkliga gudstjänstlivet och den gregorianska sången i förhållande till den hedniska kulten och den nordiska musikutövningen med dess starkt instrumentala prägel. Det är märkligt att iakttaga, hur snabbt den nya, inhemska stenarkitekturen i kyrkans tjänst slår igenom i vårt land och hur redan från början det allmäneuropeiska godset hos oss blir omdanadt till en konst med tydligt nationella drag. De äldsta gråstenskyrkorna i Uppsverige ha väl rests av utländska marmästare, och deras uppbyggnad är betingad av främmande förebilder, men själva det kärva materialet förlänar dem ett drag, som vi uppfatta såsom äkta svenskt. Dopets sakrament gav upphov till en

blomstrande funtskulptur, vars rika bildvärld är ett dyrbart arv från vårt första kristna sekel och öppnar ett fångslande perspektiv över de trosformer och föreställningskretsar, som döljas bakom det medeltida dopritualets formler och ceremonier.

Den intensiva strävan till konstnärliga uttryck för det liturgiska livet, vilken är karakteristisk för andan i senmedeltidens kyrka, möter även på svensk mark. Kostbara flandriska och nordtyska altarskåp glimmade i de små sockenkyrkornas kor, och inhemska konstutövare i kloster och köpstäder verkade för berikandet av kyrkans skrud och prydnad. Förvånansvärt rika skatter av altarskåp, triumfkrucifix, helgonbilder och kyrkliga textilier ha bevarats till våra dagar, och det väldiga beståndet av gotiskt muralmåleri, framförallt i Mälardalens kyrkor, ha vi rätt att betrakta som ett sannskyldigt nationalgalleri.

Genom den moderna forskningen har detta material blivit känt och uppskattat. Men vi skola heller icke glömma den konstnärliga nyskapelse, som från 1200-talet och fram till medeltidens slut ägde rum inom liturgiäns egen ram, även om denna verksamhet ännu är mindre beaktad av forskningen. Medan ännu vårt eget modersmål var kantigt och obearbetat och gav en rätt torftig klädnad åt krönikevisornas knittelvers, skapades i Uppsala, Linköping och Skara en liturgisk poesi på latin, som icke behöver skämmas för sin fina franska släkt från Paris. I hymnens, sekvensens och rimofficiets gestalt fanns plats för en konstnärlig nydaning, och kring de nordiska helgonens minne knöto svenska klerker ärekransar, som sannerligen icke vissnat med de gångna seklerna utan ännu stråla i skönhet. Bland mycket, som kanske endast är gott hantverk, höjer sig denna liturgiska diktning flerstädes till poetisk höjd, och en antifon sådan som »Rosa, rorans bonitatem» kunde intaga ett hedersrum även inom den stora liturgiska poesien på Kontinenten.

När reformationen genomsyrade kyrkan i vårt land, kom den att gå fram med stark känsla för den liturgiskt-konstnärliga tradition, som utbildats under medeltiden. Förtjänsten härav tillkommer i främsta rummet ärkebiskopen Laurentius Petri, inför vars namn vi stanna i vördnad och tacksamhet. Den prägel han satte på reformationens förlopp i vårt land, är högst märklig. Här förenades en djup inlevelse i gudstjänstlivets egenart med en levande känsla för det liturgiska livets konstnärliga uttrycksmedel. Enstaka bildstormares framfart blev aldrig annat än en

bedrövlig episod. Det evangeliskt bärkraftiga i medeltidens liturgiska arv räddades över till en kommande generation, sedan guld-
det luttrats i reformationens eld. Vad vi efter 1571 års Kyrko-
ordning innefatta i begreppet kyrkoskrud, blev bevarat och vård-
dat. Ännu under det ekonomiskt torftiga 1500-talet smyckades
kyrkornas valv och murar stundom med målningssviter, och denna
tradition hålles vid liv under 1600-talet, då även predikstolar och
altaruppsatser av konstnärlig hållning tillföras kyrkorummen,
skrudkammarens textilförråd och silveruppsättning utökas efter
1500-talets reduktioner och de nyuppsatta bänkkvarterens livliga
färghållning stämmas in i det gamla kyrkorummets helhetston.
Under 1700-talet uppstår här och där en lokal målarskola av mer
eller mindre allmogemässig karaktär, som med iver smyckar kyrko-
murar och tempelvalv. Särskilt omfattande är en västsvensk skola,
som ännu några årtionden före upplysningsteologiens och nyklas-
sicismens genombrott i slösande rikedom fyller kyrkorummen
med sina naiva och brokiga scenerier ur Bibeln och den ortodoxa
troföreställningens värld. Den svenska lantsocknen och stadsför-
samlingen, sådan den möter oss i framdragna aktstycken från
1700-talet, med sin lutherska renlärighet, sina väldiga nattvards-
bord, sin kyrkotukt och sin trogna samling kring Ordets tolkning
från predikstolen, lider icke av någon bildskräck eller någon
längtan efter att få vraka vad medeltid och reformationstid lämnat
i arv av kyrklig skrud. Reaktionen mot allt detta kom som en
följd av en ny smakriktning inom konsten, och en förflackning av
andelivet. Nyklassicismens konstnärliga ideal stod i uppenbar
motsättning till medeltidens och stormaktsepokens rika bildprakt
och livliga färghållning i kyrkorum och kyrkoskrud, och den
rationalistiska livssyn, som mot 1700-talets senare del blev allt-
mer vanlig, skapade förakt för kyrkans traditionella konstbestånd.
Hand i hand härmed gick utarmningen och förflackningen av det
liturgiska livet. Ur brytningarna kring sekelskiftet 1800 utgick
kyrkans liturgiska och konstnärliga arv illa medfaret. Under det
nya seklets första årtionden förelåg resultatet i en mätta med
betänkliga brister, en torftig kyrkosång och en kyrkokonst av
mycket låg halt. Ännu kunde väl arkitekturen uppvisa kyrkoex-
teriörer och andaktsrum av verklig resning, men inredningskonst
och kyrklig skrud hade redan under seklets förra del sjunkit
katastrofalt för att efter mitten av århundradet nå sitt bottenläge.

Förnyelsesträvanden på kultens område gjorde sig snart gäl-

lande, och mot seklets slut kom också en kyrkomusikalisk nyorientering, som börjat sätta spår i vår egen tid. Den kyrkliga konsten skulle dock länge förbliva i förfallets tillstånd. Det är först under vårt eget sekel, som kyrkoarkitekturen åter nått upp till konstnärlig höjd och kyrklig skrud och bildkonst lyfts upp ur sin förnedring. De senaste årtiondena ha medfört en förnyad förståelse och ett nyväckt intresse för den konstnärliga gestaltningen av kyrkorum och kyrkoskrud. Samtidigt har den kyrkliga sången och musiken genomgått en nydaningsprocess på traditionens grund. Men vi stå endast i början av detta skeende, och såväl kring kyrkomusiken som kyrkokonsten står diskussionen stundom het. Liturgi och konst är ett ämne med bevarad aktualitet, och den som vill få ett grepp om problemet, måste ha en princip att utgå från och en fast linje att följa.

II.

Redan av en kort historisk överblick över liturgi- och kyrkokonstens utveckling genom tiderna, skulle man kunna nå fram till en synpunkt på det nutida problemläget. Upplösningstendenserna på gudstjänstlivets och kyrkokonstens område hänga alltid samman med bristande förståelse för och kännedom om den givna traditionen. Även det senare 1800-talet, som huvudsakligen rörde sig med historiskt stilgods, visade sig sakna verklig kännedom om vår egen konstnärliga tradition. Man band de konstnärliga formerna vid vissa stilschemata, som man fastslog som mönsterbildande. Härvid utgick man dock mer från teoretiska spekulationer än från verklig kunskap om den faktiska verkligheten. Ett själlöst efterbildande av vissa stilmönster kan heller aldrig göra anspråk på att vara ett verkligt konstskapande. Vad man kunde kräva vore nyskapelse på traditionens grund. När den kyrkomusikaliska nydaningens män under senare delen av 1800-talet grepo sig an med sitt verk, menade de sig också skapa på traditionens grund, men även här var kännedomen om det faktiska materialet ännu för ytlig. Det beundransvärda arbete, som utfördes, saknade just kännedom med den verkliga svenska traditionen, och skedets nyskapelser framstå nu som ett nödvändigt led i strävandet fram till en förbättrad kyrkosång men verka redan förlegade och visa sig behäftade med svåra brister just ur den svenska gudstjänsttraditio-

nens synpunkt. När man betonar traditionen som en princip i det konstnärliga skapandet i kyrkans och gudstjänstlivets tjänst, måste traditionsuppfattningen vila på gedigen kunskap om det faktiska, historiska materialet. Och dock kan denna synpunkt aldrig bli den främsta principen, hur värdefull den än är.

Ser man på de stora tiderna i gudstjänstlivets och kyrkokonstens historia, skall man också göra den iakttagelsen, att de konstnärliga uttrycksmedel, som tagits i kultens tjänst, på ett väsentligt sätt givit uttryck åt liturgiens anda och sanna väsen. De perioder vi kunna beteckna som nedgångstider, visa däremot, att den liturgiska synen blivit begränsad och förträngd och att de konstnärliga uttrycksmedel, som skenbart stå i gudstjänstlivets tjänst, endast äro tomma dekorationer utan samband med ett pulserande, liturgiskt liv. Man skulle därför kunna säga, att den synpunkt, från vilken betraktelsen av konsten i gudstjänstlivets tjänst måste utgå, är liturgiens väsen och anda. Men då denna anda och detta väsen te sig på skilda vis i olika kyrkosamfund, kan man icke uppställa några allmänna regler för det konstnärliga skapandet i kultens tjänst, utan hänsyn måste tagas till just det kyrkosamfund, i vars tjänst man ställer de konstnärliga uttrycksmedlen.

Gäller det svenskt gudstjänstliv, måste man taga hänsyn till såväl mässans som bönegudstjänsternas historiska framväxt under reformationstiden. Mässan har ett påtagligt konservativt drag i jämförelse med de reformerta gudstjänsttyperna. På svenskt område har det aldrig varit fråga om en radikal nyskapelse som i de reformerta samfund. Här stå vi inför ett från fornkyrkan och medeltiden övertaget arvegods, som renats och rensats i evangelisk anda. Romerska föreställningar om mässoffer och förvandlingsunder ha utmönstrats, men Kristi verkliga närvaro i Ordet och sakramenten betonas icke mindre starkt än på romerskt område. Undret, mysteriet, är kvar, men det har lyfts upp ur mer eller mindre magiska föreställningskretsar till ett rent andligt plan. Guds uppenbarelse och människans syndabekännelse, tacksägelse, lov och tillbedjan äro element, som karakterisera mässan. Och till detta kommer som ett nödvändigt moment Ordets förkunnelse. Stanna vi inför tidegården under dess klassiska tid och i dess traditionella gestalt, se vi hur den alltigenom präglas av börens och tillbedjans anda.

Att söka giva uttryck åt liturgiens väsen och anda, måste vara den ledande principen för all konstutövning inom gudstjänstens

ram och allt konstskapande för kultiska ändamål. Tillgodoses denna princip i full utsträckning, kommer även traditionssynpunkten och förkunnelsemomentet till sin rätt. Vilken konstart, det än gäller, måste den underordna sig den liturgiska idén. I kyrkans och gudstjänstlivets tjänst får konsten aldrig bli sitt eget ändamål. Den skall vara liturgiens tjänarinna och ett uttryck för liturgiens eget väsen. Detta har varit något självfallet i de stora tiderna av kyrkans och kyrkokonstens historia. Vi behöva endast tänka på medeltiden. Dess kyrkokonst är i egentlig mening framsprungen ur liturgien. Men först och sist är den skapad av människor, för vilka Gud var en ofrånkomlig realitet och en auktoritet, för vilken människan ödmjukt böjde sig. Skall konsten i dess olika yttningar fylla en uppgift i vår egen gudstjänst och vårt eget kyrkoliv, måste dess utövare gå till sitt värv i samma ödmjukhet inför Herren och ställa sina skapelser i tillbedjans och förkunnelsens tjänst. Frågan om vilken konst, som lämpar sig för kyrkligt bruk eller vilken sång och musik, som är den mest tjänliga i gudstjänsten, är mer än ett smakproblem eller en stilfråga. Det gäller förvisso att ställa höga estetiska fordringar på det som skall tjäna gudstjänst och andaktsliv, men det hela måste ses ur liturgiens egen synvinkel.

När detta sker, behöver aldrig någon principiell konflikt mellan liturgi och konst uppstå. Där liturgien får taga den stora och levande konsten i sin tjänst, kan det hela samverka till Guds ära och kyrkans och församlingens rätta uppbyggelse.

Ragnar Stenberg.

Tidegården och den evangeliska kristenheten i Amerika.

I likhet med de flesta lutheraner i Amerika var min tidigare kontakt med liturgiska ting begränsad till huvudgudstjänsten. Min teologiska fostran öppnade icke mina ögon för liturgiens historiska och teologiska art och karaktär av tillbedjan. Det var först när jag blev kaplan i Förenta Staternas flotta, som den verkliga karaktären i den liturgiska gudstjänsten blev uppenbar för mig. Medan jag gjorde tjänst på ön Guam i Stilla havet ledde jag